

Ніжнік Л. І. Вербалізація концепту СУМНІВ в англomовному художньому дискурсі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України, Чернівці, 2023.

Дисертацію присвячено вивченню вербалізації концепту СУМНІВ в сучасному англomовному художньому дискурсі з позицій комплексного підходу. Робота відображає тенденцію до вивчення мови з точки зору антропоцентризму, що розглядає людину як найвищу мету світобудови. Такий підхід дав змогу дослідити поняттєву, образну та ціннісну складові концепту СУМНІВ, розглянувши його концептуальні та категоріальні властивості, фреймову будову, образи-схеми та реалізацію концепту в дискурсі.

Наукова новизна полягає в тому, що концепт СУМНІВ досліджено у сучасному англomовному художньому дискурсі з когнітивно-комунікативних позицій дослідження; розкрито інтенсіонал та імплікаціонал значення ядерних номінантів концепту СУМНІВ та визначено низку номінантів цього концепту; створено фреймову структуру концепту СУМНІВ та виокремлено діапазон концептуальних метафор для нього; проаналізовано епістемічні слова, як лексичні одиниці для вираження концепту СУМНІВ та здійснено їх поділ на епістемічні слова високої сили модальності (ЕСВСМ), епістемічні слова середньої сили модальності (ЕСССМ) та епістемічні слова низької сили модальності (ЕСНСМ); проаналізовано мовленнєві акти для вираження концепту СУМНІВ; здійснено типологію комунікативних ситуацій сумніву; схарактеризовано комунікативні стратегії й тактики актуалізації досліджуваного концепту в сучасному англomовному художньому дискурсі в комунікативних ситуаціях сумніву.

У вступі зазначено актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання роботи, представлено предмет, об'єкт і методологічний інструментарій наукової розвідки, визначено практичне значення та наукову новизну дисертаційної роботи, подано структуру дисертаційної роботи, а також зазначено інформацію про кількість публікацій із теми дослідження та апробацію його результатів на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження концепту СУМНІВ» визначено місце лінгвоконцепту в когнітивній лінгвістиці. СУМНІВ визначається, як емоційний концепт, складне структурно-сміслове, ментальне, вербалізоване утворення, яке включає в себе поняття, образ та цінність, функціонально заміщає людині в процесі рефлексії та комунікації предмети світу, та є культурно зумовленим для певного історичного етапу розвитку суспільства. Сумнів вивчено в міждисциплінарній ретроспективі з

точок зору філософії, логіки, психолінгвістики та соціолінгвістики. Оскільки сумнів тлумачиться як епістемічний стан, то розглянуто характерні риси епістемічної модальності, епістемічні лексичні засоби вербалізації та їхню скаляризацію на шкалі впевненості. Розкрито особливості сучасного художнього дискурсу, що включає текстову, інтерпретаційну та соціальну складові та реалізацію концепту СУМНІВ у ньому.

У другому розділі «Методи та етапи дослідження» представлено основні підходи до вивчення концепту СУМНІВ. У дисертаційному дослідженні використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, що включають дефініційний й компонентний аналіз, концептуальний аналіз в інтерпретації Й. А. Стерніна і З. Д. Попової, прагматичний аналіз для опису вживання слів та словосполучень з метою досягнення прагматичного ефекту, дискурсивний аналіз для встановлення соціального контексту комунікативної ситуації сумніву, метод скалярної градації для розміщення епістемічних слів на шкалі впевненості, процедуру кількісних підрахунків, статистичну формулу ваги компонента значення. У роботі розглянуто поняття шкали впевненості, яка допомагає скаляризувати епістемічні слова різної сили модальності та виокремити ті з них, що є вербалізаторами концепту СУМНІВ. Розділ містить етапи проведення дослідження.

У третьому розділі «Лінгвокогнітивні ознаки концепту СУМНІВ у сучасному англomовному художньому дискурсі» досліджено поняттєвий та образний компоненти концепту СУМНІВ. Встановлено, що лексема *doubt* прийшла в англійську мову з латинської через давньофранцузьку в 11 ст. і мала, окрім значення «сумніватися», значення «боятися», яке сьогодні вважається застарілим. Архетипним образом концепту є біблійна ідіома *doubting Thomas*, що описує людину, котра відмовляється вірити в певне явище без емпіричних доказів його дійсності та правдивості.

Ядерними номінантами концепту є лексичні одиниці *doubt* (*n*), *doubt* (*v*) та *doubtful* (*adj*), для яких виокремлюємо 77 сем значення. Досліджено вагу компонентів значення ядерних номінантів концепту, яка коливається від 0 до 1, та виокремлено гіперсеми значень з розширеннями: «невпевненість» (з розширеннями «невпевненість щодо правди, факту, реальності, правдивості, природи чи існування чогось», «невпевненість щодо ймовірності», «невпевненість щодо думки чи переконання», «невпевненість щодо цінності чи придатності», «невпевненість щодо чесності, надійності, законності», «невпевненість щодо репутації, моральності, порядності», «невпевненість у результаті»), «труднощі» (з розширеннями «невирішений», «невизначений», «спірний»), «вагання», «нестача віри» (з розширеннями «невіра», «недовіра»), «ймовірність» (з розширеннями «відсутність ймовірності щодо пропозиції (p)»), «наявність ймовірності щодо не пропозиції (p)»), «низька оцінка» (з розширеннями «низька оцінка якості», «низька оцінка успішності»). Навколо сем «невпевненість», «труднощі», «вагання» та «нестача віри» побудовано

мікрополя та периферійні мікрополя ЛСП сумніву для виокремлення 306 номінантів сумніву.

Концепт СУМНІВ виражається засобами епістемічної модальності, оскільки вона відображає ставлення мовця до змісту висловлення з погляду ступеня його обізнаності в тому, про що йдеться у пропозиції. Епістемічна суб'єктивна модальність нашаровується на об'єктивно-модальне значення пропозиції, модифікуючи й увиразнюючи його, та стає носієм оцінки ступеню достовірності, пізнаності / непізнаності змісту об'єктивного компонента висловлення загалом чи певного його компонента. Було розглянуто 118 епістемічних слів з їх заперечними формами для визначення їх семного складу та для того, щоб групувати їх на епістемічні слова високої, середньої та слабкої сили модальності. Епістемічні слова визначено, як слова, які у своєму значенні містять семи «я думаю, але я не знаю» і які передають особисте ставлення мовця до сказаного. Епістемічні слова можуть бути розміщені перед пропозицією висловлення, або ж не мати фіксованого положення, виступаючи вставними словами, епістемічні модальні дієслова стоять перед головним дієсловом у висловленні. Епістемічні слова розміщені на шкалі впевненості, яка використовується для опису сили віри щодо точності чи якості передбачення, судження чи вибору і описується через континуум, що простягається від цілковитої впевненості до невпевненості, або неможливості. Шкала впевненості цій роботі охоплює такі епістемічні стани, як впевненість, здогадку та невпевненість. Сумнів ототожнюється з невпевненістю. Він виключає впевненість, але має розмиті межі зі здогадкою, оскільки сумнів може включати часткове прийняття пропозиції висловлення у разі вагання. СУМНІВ вербалізується епістемічними словами низької та середньої сили модальності а також епістемічними словами високої та середньої сили модальності, коли вони вжиті у словосполученнях із інтенсифікаторами та кількісними модифікаторами, які послаблюють значення прилеглого слова у порівнянні з нормою, та в запереченнях. Таким чином, епістемічні слова можуть змінювати свою позицію на шкалі впевненості, набуваючи напрямку до невпевненості.

Образну складову концепту наповнюють концептуальні метафори і метонімії. Інструментарій теорії концептуальної метафори дозволяє встановити зону перехресного картування для концепту СУМНІВ. Встановлено, що концепт СУМНІВ взаємодіє з доменами, які формують орієнтаційні метафори (ВНИЗУ, НА ВЕРХУ, СУБ'ЄКТ СУМНІВУ В ЦЕНТРИ), онтологічні метафори (КОНТЕЙНЕР, ОБ'ЄКТ, РІДИНА, РЕЧОВИНА, ЛЮДИНА, РОСЛИНА, ТВАРИНА) та структурні метафори (ЯВИЩЕ ПРИРОДИ, ХВОРОБА, КОЛІР, ТЯГАР, СИЛА, ВИГОДА). Художні метафори є неконвенційними, індивідуальними та творчими і можуть утворюватися шляхом розширення (напр. СУМНІВ Є РІДИНОЮ → СУМНІВ

Є ГАРЯЧОЮ РІДИНОЮ), нарощування (напр. СУМНІВ Є ТВАРИНОЮ → СУМНІВ Є КОТОМ) чи поєднання (напр. СУМНІВ Є РОСЛИНОЮ та СУМНІВ Є РУХОМ ВНИЗ) конвенційних метафор, і включають такі корелятивні домени: ХВИЛЯ, ГАРЯЧА РІДИНА, НАТОВП, ПЕЛЮСТКИ РОСЛИНИ, ЩО ВІДЦВІЛА, КІТ, ЧЕРВ'ЯК, ВУГОР. Концептуалізація сумніву через когнітивну метонімію дозволяє описати концепт кореляцією EFFECT OF EMOTION FOR THE EMOTION (ЕФЕКТ ЕМОЦІЇ ЗА ЕМОЦІЮ) експресивними, фізіологічними та поведінковими мовними метоніміями.

До базових компонентів фрейму концепту СУМНІВ, сконструйованого на основі теорії фреймової семантики Ч. Філлмора, входять ПРИЧИНА / ДЖЕРЕЛО СУМНІВУ, ЕМОЦІЯ / СТАН СУМНІВУ, АКТАНТ (може відігравати семантичні ролі АГЕНСа, ПАЦІЕНСа та ЕКСПІРІЄНЦЕРа), РЕАКЦІЯ (ЗОВНІШНІ ВІДЧУТТЯ, ЗОВНІШНІЙ ВІЯВ, ОЦІНКА, НЕМОВНА ПОВЕДІНКА, МОВНА ПОВЕДІНКА). Слоти фрейму емоційного концепту СУМНІВ заповнюють когнітивні класифікаційні ознаки, що відображають той чи інший аспект категоризації концепту СУМНІВ та узагальнює однорідні диференційні когнітивні ознаки у структурі концепту. До класифікаційних когнітивних ознак належать «причинність» – причиною сумніву може бути невпевненість щодо правди, факту чи існування чогось, невпевненість щодо думки чи переконання, невпевненість щодо цінності та придатності, невпевненість щодо чесності, невпевненість в собі; «тривалість» – сумнів може займати довгий або короткий час (*lingering doubt, moment's hesitation*); «часова локалізованість» – сумнів може стосуватись минулої, теперішньої чи майбутньої події; «місце» – сумнів займає певне місце в організмі людини; «циклічність» – сумнів може бути повторюваним у часі (*daily doubts*); «фазовість» – людина створює стан сумніву, підживлює його і намагається його подолати (*create uncertainty, fuel uncertainty, eliminate uncertainty*); «інтенсивність» – сумнів може мати високий, середній та низький ступінь вияву ознаки (*considerable doubt, rather doubtful, a bit doubtful*); «кількість» – сумнівів може бути багато чи мало, а також вони виражаються відсотково (*1 percent of doubt*); «зв'язок емоції з інтелектуальною / ментальною сферою» – сумніви є обґрунтованими (*reasonable doubt*); «зв'язок емоції з перцептивною сферою» вказує на фізичне сприйняття сумніву органами чуття (*blatant disbelief*); «оцінність» вказує на особистісне ставлення до сумніву, яке здебільшого за знаком «-» (*stupid suspicions*), а рідше за знаком «+» (*half-hopeful disbelief*); «непомітність» – сумнів стараються приховати (*hide disbelief*), «неконтрольованість» – сумнів може спричиняти різні неконтрольовані фізіологічні реакції (*paralyzed with doubt*), «комбінаторність» – сумнів переживається з великою кількістю інших відчуттів, з такими неінтенсивними відчуттями, як незадоволення, роздратування, неспокій, дискомфорт, занепокоєння, збентеженість,

зацікавленістю та здивуванням (*doubt and discontent*), негативними інтенсивними станами переживання сумніву є смуток, наляканість, злість, страх (*all the gloom and self-doubt*), надії та сподівання (*half-hopeful disbelief*), «реактивність» – сумнів передається іншим, «домінантність» – сумнів має певну силу психоемоційного стану.

Розділ 4 «Реалізація концепту СУМНІВ в англomовному художньому дискурсі» фокусується на ціннісно-прагматичному аспекті концепту СУМНІВ для англійської лінгвокультури. У розділі цей концепт досліджується у дискурсі.

У роботі відрізняємо фактичну невпевненість від афективної. СУМНІВ вдносимо до фактичної невпевненості, що стосується інформації пропозиції висловлення, в той час, як афективна невпевненість слугує для того, щоб робити висловлення менш категоричним та більш ввічливим. Аналіз 400 мовленнєвих актів свідчить, що концепт СУМНІВ реалізується в мовленні через мовленнєві акти констативи (55%), комісиви (6%), директиви (4%), квестиви (24%) та експресиви (11%). Не всі види запитань передають концепт СУМНІВ, оскільки більшість запитань є інформативними та задаються з метою отримання інформації. Відчуття невпевненості передають негативні полярні запитання, розділові запитання, альтернативні запитання, ехо-запитання, риторичні запитання, фразеологізовані запитання, непрямі запитання з епістемічними словами.

Для комунікативних ситуацій сумніву у сучасному англomовному художньому дискурсі було виокремлено 10 тем, серед яких «Міжособистісні стосунки» (34%), «Особисті якості» (24%), «Розслідування» (12%), «Заплановані події» (9%), «Небезпека» (8%), «Властивості предметів» (5%), «Здоров'я» (3%), «Норми поведінки в суспільстві, особливості культури» (3%), «Наука» (1%), «Погода» (1%). Для зазначених тем були виокремлені фрейми-сценарії, які допомагають розглянути концепт СУМНІВ у окремих ситуаціях з прототипними учасниками та розвитком подій. Комунікативними ситуаціями сумніву є КСС1 «Невпевненість щодо правди та правдивості» (17%), КСС2 «Невпевненість щодо думки чи переконання» (24%), КСС3 «Невпевненість щодо цінності чи придатності» (2%), КСС4 «Невпевненість щодо чесності, надійності, законності» (4%), КСС5 «Невизначеність щодо вибору» (10%), КСС6 «Сумнів у собі» (15%), КСС7 «Невпевненість щодо репутації, моральності, порядності» (4%), КСС8 «Невпевненість щодо ймовірності» (6%), КСС9 «Невпевненість щодо факту, реальності, природи чи існування чогось» (18%).

У комунікативних ситуаціях можливо простежити стратегії та тактики мовленнєвої поведінки ЕКСПЕРІЄНЦЕРА сумніву. У дослідженні виокремлено глобальну стратегію фактичної невпевненості, локальну стратегію кооперації (57% розглянутих прикладів) для комунікативної ситуації сумніву та мовні стратегії забезпечення стабільно-гармонійного спілкування (8%) (тактики пошуку згоди, виправдання), презентації

інформації (29%) (тактики констатації, припущення, прогнозування) та формування емоційного настрою (20%) (тактики створення напруги, індукції емпатії, емоційної самоекспресії). Локальна комунікативна стратегія конфронтації (43%) включає для комунікативної ситуації сумніву мовні стратегії дискредитації (19%) (тактики докору, критики, недовіри, самодискредитації), порушення стабільно-гармонійного спілкування (18%) (тактики незгоди, насмішки, ухилення, зміни теми), маніпулювання (5%) (тактики психологічного тиску та нав'язування суб'єктивної думки).

Ключові слова: концепт, дискурс, сумнів, невпевненість, епістемічі слова, мовленнєві акти, комунікативні інтенції, комунікативні стратегії і тактики, концептуалізація, когнітивна метафора.